

Do nového desetiletí

LITERATURA A KULTURNÍ REVOLUCE (úryvky)

Ladislav Štoll

Prožili jsme právě nanejvýš významné historické období, které je zarámováno dvěma světodějnými událostmi posledních sjezdů Komunistické strany Sovětského svazu.

Věřím, že se mnou budete souhlasit, řeknu-li, že jsme se všichni za tu dobu, za ta necelá tři léta naší cesty k socialismu, nesmírně poučili. Poučili jsme se nikoliv knižně, ale historickým prožitkem. Mnozí prožívali a ještě prožívají cestu k novému poznání s mučivými pocity.

Bylo by nejlépe, kdybychom se k tomu, co se v posledních třech letech událo, co je již za námi, mohli obrátit zády jako k vyřešené a nám všem jasné již věci, a tak ideologicky sjednoceni, z historicky vyššího stupně, se mohli zahledět k novým obzorům budoucích let.

Tuto potřebu obrátit zraky kupředu pocítujeme zejména pod přímým dojmem XXI. sjezdu KSSS, v jehož osvětlení nabylo i usnesení našeho XI. sjezdu nového povznášejícího smyslu. Mám na mysli zejména slova soudruha Chruščova o tom, že země socialismu při úspěšném využívání možností spočívajících v socialistickém zřízení budou více či méně současně přecházet do vyšší fáze komunistické společnosti.

Domyslíme-li do důsledku tento výhled do blízkých příštích let, vyvolává to v nás mnoho nových vzrušujících otázek, s nimiž se budeme muset ve své práci vypořádat. Nemyslím, že půjde jen o to, abychom si jako svědkové toho historického dění meditativně ujasňovali jeho smysl, ale také

o to, aby celá naše literatura se uvědoměle stala mocnou inspirující silou tohoto vývoje směřujícího k uskutečnění světové pospolitosti šťastných lidí.

V takovém uvědomění nám však ještě dnes velmi překáží balast nedávné minulosti, jehož se musíme zbavit, abychom v duchu, jímž pravda sjednocuje čestné lidi, dospěli k jednotě v zásadních politicko-ideologických otázkách. Bez takové jednoty založené na pravdivém vědeckém názoru, na společném ideologicko-politickém úsilí, je nemožné hovořit o úkolech, které ve velkém socialistickém převratu připadají literatuře, o programových otázkách naší tvůrčí umělecké a kritické práce v kulturní revoluci.

Skoncovat s tradicí „ducha II. sjezdu spisovatelů“

Když jsem si koncipoval hlavní obrysy svého referátu, došel jsem proto k přesvědčení, že je naprosto nezbytné vrátit se k některým zásadním ideologickým otázkám, které jsou plodem zmatků nedávné minulosti, představují určitou tradici idejí, žijících dosud v různých formách jako pozůstatky „ducha II. sjezdu“, a působí jako nezávislá ideová síla, která oslabuje naši práci, která dokonce i v jistém smyslu působí obtíže v práci našim soudruhům v některých bratrských zemích.

Používám-li pojmu „duch II. sjezdu“, připomínám, že jsem si tento termín nevymyslel. Tento výraz se objevil zejména na podzim roku 1956 na konferenci v Budmericích, kde se začalo hovořit o „duchu II. sjezdu“ jako o tradici, kterou prý je třeba trvale uchovat.

Bylo by lépe, kdybychom nemuseli používat tohoto pojmu v tomto smyslu, takto charakterizovat tradici našeho II. sjezdu. Tím je totiž míněna ona ideologická atmosféra zvláštní psychózy, která zatlačila do pozadí to, v čem měl být hlavní kladný přínos II. sjezdu Svazu československých spisovatelů, jež v podstatě představovaly jeho četné pečlivě připravované referáty, veliká práce literárněteoretická a literárněvědná.

Znovu jsem si, soudruzi, listoval v těchto referátech, v Nezvalově, Matuškové, Stehlíkové, Karvašově, Mináčové, Buriánkové, Majerové, Drdové, Mukařovského, Rosenbaumově, Horákové, Jesenské. Nejsou pochopitelně všechny stejné hodnoty. Je v nich mnoho toho, oč je třeba se přít, jak jinak ani být nemůže. Avšak v podstatě je možno říci, že tehdy v ovzduší XX. sjezdu zejména několik referátů, zvláště ty, které sáhly do nejpalcivějších problémů současné literatury, přinášely významné ozdravné tendence a snažily se v hlubokém zamyšlení vypořádat se s neblahými vlivy kultu osobnosti a dogmatismu.

Toto vážné analytické úsilí, jež představovala bohatá látka sjezdových referátů, která se měla stát předmětem zamyšlení sjezdového audi-

toria, bylo nakonec zatlačeno do pozadí a zneváženo. Soudruh Mináč přednášel například svůj podnětný referát v poloprázdném sálu.

Budeme-li proto v budoucnu navazovat na to, co představuje kladnou stránku II. sjezdu spisovatelů, budeme se muset vracet sem k této tvůrčí práci, na ni navazovat a ji také kriticky rozvíjet jako pozitivní jeho tradici, očistěnou od toho, co dostalo název „ducha II. sjezdu“ a co ještě dnes v očích naší i mezinárodní veřejnosti představuje historický význam sjezdu. Je to opravdu věc, nad níž je třeba se zamyslet. Vážná teoretická práce, nad níž sedí vynikající tvůrčí pracovník celé týdny, jako například Nezval nad svým referátem, jako by nebyla hodna pozornosti. Zato však nepravdivé pomlouvačné diskusní vystoupení Seifertovo vyvolá „mezinárodní ohlas“.

Nezapomeňte, že na sjezdu bylo přítomno nemálo zahraničních hostů. Světové buržoazní tiskové agentury referovaly o sjezdu velmi podrobně s příslušnými senzačními komentáři. To všechno zanechalo své stopy, které ideově žijí za hranicemi našeho státu. Mnohé se sice od té doby změnilo. Bylo to zejména Nezvalovo a Hrubínovo vystoupení na svazovém plénu v červnu 1957, které působilo hlubokým osvobozujícím dojmem. Mnoho již bylo učiněno při vyjasňování věci, jak v teoretických pracích, tak v tvorbě samé. Mnohé z těchto ozdravných procesů se však odehrávaly víceméně interně v rodině naší spisovatelské obce. Tím ovšem věci pochopitelně nemohly být vyřešeny.

Ujímám-li se dnes slova, činím tak s upřímným přáním, aby se nám cestou principiální kritiky podařilo vytvořit ovzduší pravdivé ideové shody, nikoli tak, že bychom se chtěli vracet ke stavu před právě prožitým kritickým obdobím, nýbrž tím, že postoupíme k jednotě na vyšším dějinném stupni, k jednotě nesrovnatelně hlubší a opravdovější.

Chci proto formulovat své myšlenky zásadně, vyhraněně, bez diplomacie, s tím úmyslem, abychom se zásadní ideovou diskusí dobrali pravdivého vidění věci a vytvořili tak předpoklady pro nový nástup k rozvoji naší literatury a abychom se tak připravili na sjezd socialistické kultury.

Ať už dnes posuzujeme II. sjezd spisovatelů jakkoliv, ať již odsuzujeme právem sebepřísněji jeho negativní stránky, jedno je jisto. Na II. sjezdu spisovatelů v ovzduší vyvolaném XX. sjezdem KSSS vyšlo jako ve vývojce na fotografické desce najevo to, co se latentně odehrávalo v myšlenkovém světě mnohých představitelů naší literatury. Tak tomu nebylo jenom u nás, ale i v jiných lidově demokratických zemích.

V tom byla vůbec veliká zásluha XX. sjezdu KSSS. To, co jsme od té doby prožili, ukazuje, že XX. sjezd svým přísným kritickým duchem,

duchem svých usnesení, vytvořil živé tvůrčí ovzduší, v němž od té doby došlo k rozřešení mnoha velikých otázek politických, hospodářských i kulturních, v němž bylo z cesty lidskému pokroku energicky odklizeno mnoho z toho, co přežilo a zastaralo.

Také naše Komunistická strana Československa ihned od počátku, již od svého březnového zasedání ústředního výboru, a zejména pak na své celostátní konferenci v červnu 1956, učinila řadu dalekosáhlých opatření, směřujících k nápravě nedostatků a chyb, které se projevíly v životě strany a státu, přičemž se zároveň jasně a energicky postavila proti jakýmkoli snahám zneužít zdravého kritického ovzduší vyvolaného XX. sjezdem proti zájmům socialismu. S tím byly také na konferenci ve vystoupení soudruha Kopeckého plným právem kriticky nesmiřitelně odsouzeny i snahy využít k těmto cílům II. sjezdu SČS.

Když jsme na poradě předsednictva našeho spisovatelského svazu diskutovali o otázkách, jimiž by se měl referát zabývat, byl vysloven návrh, aby se také hovořilo o otázce deziluze, o lidech, jichž se po XX. sjezdu zmocnil pocit, že byli podvedeni ve svých představách, že byli připraveni o jakousi víru v něco velikého a čistého, a kteří propadli deziluzi, skepsi a pesimismu.

Myslím, že tomu tak bylo, že jsme se s takovým zjevem v právě uplynulém období mezi intelektuálními pracovníky setkali nikoliv v ojedinelých případech. Projevilo se to v tvorbě, v kritice, i v občansko-politických vystoupeních. Poezie depresivních stavů a pocitů subjektivistické bezvýchodnosti a skepse jako by našla novou rezonanci. Objevily se pokusy z hlediska této velmi pomíjivé rezonance nově vykládat poezii Františka Halase, vytvořit teorii glorifikující tzv. vnitřní svár v básníkovi atd. Projevilo se to v prozaických výtvorech.

Jestliže tedy pro někoho principiální kritika XX. sjezdu znamená, nebo ještě znamená, ztrátu víry v uskutečnitelnost velikých ideálů vědeckého socialismu, jestliže vedla k depresi a pesimismu, pak je třeba, abychom si položili otázku: Co se to vlastně po XX. sjezdu v těchto lidech zhroutilo? To přece nemohlo být vědecké socialistické přesvědčení, neboť to právě po mém soudu vyšlo z ovzduší XX. sjezdu posíleno. To nemohlo být vědecké přesvědčení, protože vědecké přesvědčení se nemůže za žádných okolností v žádném čestném člověku zhroutit. Zhroutit se mohou pod nečekaným nárazem nové skutečnosti jenom nepravdivé představy, iluze, pověry, jejichž prvky se budou vždycky zákonitě udržovat v takových myslích, jejichž svět není dostatečně opřen o vědecké poznání a životní zkušenosti. Takové falešné představy se při onom historickém nárazu zhroutily, a je dobře, že se zhroutily!

Alfonz Bednár v jedné ze svých novel to líčí takto: „*Ze dne na den se všechno mění, co bylo svaté včera, dnes je třeba proklínat. (...) Pravdy není nikde, každý lže, dnes hlásá jedno, zítra bude hlásat druhé. – Jak z toho chaosu? Jakže v tom hledat daleké cíle? Nikdo nevěří ničemu a nikomu, každý hraje jakousi komedii.*“

Tak se zhroutil svět „komunistických“ představ o světě a životě dr. Martinu Dubovskému, lékaři, členu strany, v novele Alfonze Bednára, z níž není patrné, nakolik se autor od těchto pocitů (lhostejno, zda komunisty, či nekomunisty) distancuje.

Kdybychom se chtěli pít po takových projevech v naší literatuře, po projevech, s nimiž se jejich autoři dokonce i někde ztotožňují, našli bychom jich v literární produkci posledních dvou let nemálo. Některé z nich byly zvlášť drastické. Klasickým příkladem projevu takové krize zůstane provždy Tatarkova stať o „démonu souhlasu“, v níž autor se zvláště upřímností zformuloval některé myšlenky, jejichž kritický rozbor by mohl přinést z hlediska psychologie pounorového procesu přerodu části naší literatury veliký užitek.

Když se ovšem takové představy hrotí, má to svou velmi nebezpečnou stránku. Lidé s těmito rozbitými oblohami nad hlavou, jak jsme to již několikrát viděli v historii revolučního dělnického hnutí a jeho literatury, stávají se objektem ideologických námluv našich nejzavilejších nepřátel. Ti zpravidla přicházejí velmi záměrně, vyhledávají takové kolísavce „hlubokého“ vnitřního sváru, prožívající podobnou kocovinu zhroucených iluzí, aby jim věc vyložili po svém, s příslušnou dávkou ironie a cynismu. O tom, jako o zjevu přímo zákonitém, by se dala napsat nesmírně zajímavá kapitola. O rozkolísané, a zejména jsou-li to lidé talentovaní, se prostě vede boj. To platí skoro jako zákon.

Tito vykládači ovšem vyvodili z dvacátého sjezdu zcela jiné závěry než my. Jestliže pro nás byl dvacátý sjezd důkazem, že kult osobnosti (který byl spjat – a v tom byla přece jedna ze základních příčin jeho vzniku – se jménem vynikajícího a zasloužilého revolucionáře, který se ovšem dopustil vážných chyb) je s naší ideologií neslučitelný, začali oni formulovat věci právě opačně. Začali dokazovat, že kult osobnosti a všechny ty neblahé průvodní zjevy jsou organický produkt socialistického zřízení, že prý to zákonitě vyrůstá ze systému diktatury proletariátu. Proto prý nestačí učinit jen opatření, která zamezují porušování leninských principů a demokratických norem stranického života, porušování zákonitosti atd. atd., to všechno těmto kritikům nestačí, podle nich bylo a je prý třeba odstranit systém, půdu, která to všechno plodí.

Tak byly v podstatě zformulovány názory, lhostejno, zda takto otevřeně, či v zastřené podobě, v rouchu marxistické litery, hlásající návrat cestou liberalizace k likvidaci diktatury proletariátu a k obnovení kapitalistického zřízení.

Celá ideologická příprava maďarské kontrarevoluce přináší nám o tom nepřeborné bohatství dokladů.

Jací to byli lidé, kteří tomu víceméně podlehlí? Byli to v převážné míře mentálně individualističtí intelektuálové, jejichž komunistické přesvědčení má relativně nepatrnou oporu v objektivním poznání a téměř žádnou v životní politické zkušenosti. Jejich socialistické přesvědčení se často vyčerpávalo subjektivně upřímným poměrem loajality k novému socialistickému zřízení, k němuž se chovali spíše jakožto obdivovatelé moci než jako socialističtí revolucionáři. Takovým lidem se zhroutil svět, takoví lidé ztratili půdu pod nohama.

Zároveň s tím se zrodil a začal do hry stále více zasahovat maloburžoazní radikalismus, jehož podstatu tvoří nepravdivý způsob myšlení, které zaměňuje jednotlivé za obecné, které nerozeznává podstatné od nepodstatného, které nedovede rozlišit mezi jednotlivou chybou a celou koncepcí – radikalismus, pro nějž je příznačné to, co nazýváme vulgární generalizací, paušalizací apod. Tak byly vážné chyby zasloužilého a vynikajícího revolučního bojovníka ztotožněny se soustavou, tak byla k jeho jménu připojena absolutizující koncovka, která udělala ze Stalina stalinismus, tak se zvedla imperialisty živěná revizionistická vlna, která v celém mezinárodním měřítku, zejména v řadách některých intelektuálů, způsobila veliké, nebezpečné zmatení myslí.

Zdá se až neuvěřitelné, jak v této situaci mnozí lidé mezi inteligencí pozbyli kritické soudnosti, jak se jim ze zorného pole ztratily velké obrysy společenských sil a zájmů, jak místo toho, aby zvýšili úsilí o objektivní politické poznání a rozbor věci, propadli namnoze psychóze subjektivismu.

To se také projevilo na našem II. sjezdu, jehož příznačným rysem, jak už jsem řekl, byla ta skutečnost, že objektivní zájem o ideově tvůrčí problematiku sjezdových referátů byl zatlačen do pozadí a že celý sjezd stanul ve znamení politicko-ideologické diskuse, jíž vtiskly pečeť hlavně tři diskusní vystoupení spisovatelů-nekomunistů: Františka Hrubína, Jaroslava Seiferta a Václava Kaplického. Soudruh Hrubín, jak už jsem se o tom zmínil, se s věcí čestně a statečně vypořádal na červnové plenárce v roce 1957.

Po mém soudu je však nezbytně třeba při dnešní příležitosti se zamyslet nad pravým smyslem vystoupení Jaroslava Seiferta a Václava Kaplického. Nechci nikterak snižovat umělecký význam ani jednoho, ani

druhého. Něco jiného je však pravdivé ocenění uměleckého talentu a něco jiného je zásadní ideologická pozice v boji o nový společenský řád. A proto říkám, že to byla nejsmutnější chvíle sjezdu, když se Jaroslav Seifert chopil projevů několika „kajcníků“, aby jich politicky zneužil.

Vzpomeňme, soudruzi, na to, když tento něžný lyrik, k údivu některých mladých, spustil hlasem demagogického táborového rétora: „Znovu a znovu slyšíme tu zaznívati, a to z úst nikterak nevýznamných, že je zapotřebí, aby spisovatel psal pravdu. To znamená, že spisovatelé pravdu nepsali? Psali, nebo nepsali? Dobrovolně, či nedobrovolně? Ochotně, či neochotně? Bez nadšení, či s vřelým souhlasem? Vracím se do minulosti české literatury a marně hledám, že by některý z velkých českých básníků, a zvláště některý z těch, kteří ve svých básních formulovali postuláty českého národa, jako byli Neruda, Čech, Machar a Dyk, zastavili se uprostřed svého díla a stanuvše oznámili svému národu a svým čtenářům, že nemluvili pravdu... Smlčí-li pravdu spisovatel, lže.“

Jestliže někdo někdy ublížil dobré pověsti naší současné literatury a poškodil její prestiž v očích našeho lidu i na mezinárodním fóru, pak to bylo toto falešné její obvinění.

V čem byla podstata falešnosti Seifertova vystoupení? Především v tom, že z tvůrčí otázky *umělecké pravdivosti*, v souhlase s projevy těch kajcníků, kteří věc chápali stejně, udělal otázku *morální a charakterovou*.

Umělec, ať spisovatel či malíř, který buď z umělecké nezralosti a z ideové nevypěstlosti, nebo z nedostatku talentu není s to podat umělecky pravdivý obraz, takový umělec nemusí být přece ještě lhář. Vždyť umělecky pravdivé dílo je v podstatě meta umělcova nejvyššího usilování, a kolika šťastným tvůrcům se daří dojít až k tomuto mistrovskému cíli? A ti, jimž se to nepodaří nebo podaří jen zčásti, což to jsou lháři?

Zajímavé na věci bylo i to, že Seifert proti naší soudobé literatuře socialistické postavil demokratické představitele naší literatury předsocialistické, čímž provedl určité zevšeobecnění, které vrhlo stín na celou naši rodící se literaturu socialistického období.

Kdyby byl místo uvedených jmen dosadil jména velkých revolučních spisovatelů-socialistů Neumanna, Wolkera, Olbrachta, Fučika, Nezvala, Malířové, Majerové, nebo Gorkého, Majakovského, Rollanda apod., byla by jeho kritika vzhledem ke skutečnému obsahu problému sice také nesprávná, ale byla by nabyla docela jiného smyslu.

Avšak snad by ani nebylo třeba, abychom se touto věcí zabývali, kdyby se Seifertovým vystoupením nebyl zároveň spojen jiný, ještě vážnější problém. Mám na mysli otázku celkového pohledu na naši literaturu

poúnorového období. Seifertovo obvinění totiž v sobě právě obsahuje toto hodnocení.

Soudruh Zápotocký vystihl, oč jde, když v červnu 1957 na plenárci Svazu řekl: „Co mě zaráželo s tím Seifertem. Najednou byli všichni ochotni přiznat, my jsme lhali v celé své tvorbě za celé desetiletí... S tím nikdy nebudu souhlasit, protože já tu desetiletou tvorbu budu hájit... Jestliže někdo lhal, pak lhal z konjunktury, že se chtěl udělat hezkým, tak ať to nespádá na to, že k tomu byl někým přinucen...“

To bylo to, co přispělo k pověrám, které se začaly šířit z revizionistických zdrojů o neplodnosti poúnorového desetiletí. Položme si proto otázku: Byla naše literatura po Únoru opravdu taková, tak nepravdivá, tak umělecky zakrslá? Myslím, že podobný názor může zastávat jen člověk, který v přijetí socialistické ideologie vidí zánik umění.

Naše literatura po Únoru je literaturou velkého přerodu velké většiny spisovatelů a nese pochopitelně na sobě stopy této doby. I když se jí v dobré její vůli nedařilo vždycky držet krok s prudkým převratným společenským vývojem a umělecky plně přesvědčivě uplatnit svůj ušlechtilý výchovný vliv, přece je to literatura velkého socialistického nástupu, literatura slavných pionýrských let, počátku budování socialismu u nás. Už sám ten fakt jí zajišťuje významné místo v literárních dějinách. A její umělecké hodnoty? Dají se snad upřít tyto hodnoty vrcholící tvorbě starší generace českých básníků – poezii Nezvalově, Bieblově, Závadově, Pujmanové? Je možno upřít umělecká vítězství básníkům Kostrovi, Plávkovovi, Lajčiakovi, Mihálikovi, Žárymu? Je to doba, v níž očistnými krizemi prochází poezie Hrubínova, Mikuláškova a celé řady jiných významných našich básníků. Silná socialistická poezie vzniká v díle Kainarově, Tauferově a Skálově.

Zvláště bych se chtěl zmínit o významu básnické knihy Tauferovy, knihy plné lásky k prostým sovětským lidem, lásky prožité a hluboce procítné. Není také náhodou, že jeden z kritických hlasatelů teorie „vnitřního sváru“ se o těchto verších velké lidské a socialistické poezie vyslovil s povýšeným prezíráním. Objevuje se celá plejáda mladých českých básníků: Florian, Kundera, Šotola, Holub, Brukner, kteří svým nástupem pomáhají osvobodovat generaci, k níž patří Fleischmann a Skácel. Ve slovenské poezii se objevují mezi mladými významná díla Ráfuse a Mojíka.

Próza tohoto desetiletí se sice nemůže vykázat takovým bohatstvím jmen, talentů a děl, ale i ona má svá významná vítězství. Dověřilo se dílo Pujmanové, Řezáčovo, vyšla pozoruhodná díla Glazarové, Zápotockého, Pluhaře, J. V. Plevy, K. F. Sedláčka, Frýda, Říhy, Branalda, Laciny, Kubky, Marka, Neffa, Weisse, Svatopluka, Tomanových. Slovenská literatura

se může pochlubit Hečkem, Mináčem, Karvašem, Tatarkou. Z našich mladých pak se překvapivě uvedl Otčenášek, Ptáčník a jiní. Také naše drama přineslo pozoruhodnou tvorbu v hrách M. Stehlíka, V. Káni, M. Jariše, P. Kohouta, F. Pavlíčka aj.

Nejsilnější umělecké hodnoty byly vytvořeny v duchu socialistického realismu. Až budoucí literární dějepisec bude soudit pounorové desetiletí naší literatury, řekne, že tu byla připravena půda, položeny základy, vztyčeny pilíře nové socialistické literatury, bude o tom hovořit s velkým respektem jako o součásti velkého průkopnického díla našeho lidu. To neplatí ovšem jenom o literatuře, to platí stejně o hudbě, o výtvarnictví i o divadle.

Nikoliv náhodou byl Seifertův diskusní příspěvek, jímž byl vržen tak černý stín na toto období naší literatury, šířen škodolibě zahraničními agenturami a citován velkými buržoazními listy Západu.

Vítězslav Nezval si to plně uvědomil. Sám jsem s ním o tom hovořil. A jestliže dnes něco ještě posiluje naši úctu k němu, je to jeho vystoupení na plenárním zasedání Svazu 26. června 1957, kde Nezval tehdy, jak to odpovídalo jeho otevřené, přímé lidské povaze, řekl: „My, kteří jsme povstávali a tleskali, my jsme se dopustili, abychom tak řekli, z lásky k nim jako básníkům, jako komunisté velké chyby. Povstával a tleskal jsem také. To přiznám, ačkoli jsem cítil, že nesouhlasím. Nechci to omlouvat, ona se vytvořila taková zvláštní psychóza během těchto projevů.“

Historie otázky pravdivosti v naší nové literatuře ovšem zdaleka neskončila sjezdovým zasedáním. Objevuje se jako nejzávažnější problém naší literatury v posjezdovém období v nových podobách. Objevila se v teorii o takzvaném tlaku shora, objevila se v nejrůznějších variacích, které v podstatě jen dále rozvíjejí smysl citovaných obvinění naší pokrokové literatury s tím rozdílem, že Seifert obviňoval spisovatele, kdežto tato teorie obviňuje „činitele“ vnější. Za jeden z nejzávažnějších projevů této teorie je třeba považovat projev soudruha Vlada Mináče v Literárních novinách č. 24 z roku 1956. V tomto článku se mimo jiné praví toto:

„Tlak zvenčí, o němž na rozdíl od Nezvala a Pujmanové tvrdím, že byl – možná, že oni jej vzhledem k svému postavení v literatuře nepocítovali – ten tlak zvenčí tu byl a kvalitativně se změnil na známou autorskou cenzuru, a to byla jedna z hlavních zábran, které nám bránily psát pravdu.“

Soudruh Mináč se velmi mýlí, když hovoří o nějakém zvláštním postavení Nezvala a Pujmanové v tomto smyslu. Jejich postavení v literatuře, na rozdíl od jiných spisovatelů, zejména mladších, záleželo (kdybychom předpokládali stejné nadání a umělecký význam) v opravdovém, vroucím a osvědčeném vztahu k revoluční dělnické třídě a její straně. Proto oni žádný zevní tlak nepocítovali a nemohli pocítovat, protože oni

Do nového desetiletí

nepsali podle pokynu strany, podle příkazu strany, ale podle svého komunistického svědomí. To jim stejně jako Šolochovovi jejich komunistické srdce říkalo, co mají psát, jaké téma si mají zvolit a jakou formou je mají zpracovat.

Oni prožili osvobozující vliv revolučního dělnického hnutí sami na sobě. Poznali, že to je historická síla, která osvobozuje nejen pracující lid, ale i jejich tvůrčí schopnosti, jejich talent, která dává jejich životu nejlidštější smysl.

Dovolte mi, abych Vám tu přečetl několik veršů Marie Pujmanové ze sbírky veršů Praha:

*Byla jsem člověk nešťastný a vratký,
kam vítr – pláště, všem vichrům na pospas,
co smetí honily po rozích křižovatky,
než, soudruzi, já potkala jsem vás.*

*Co učili mne tamti? Pochybovat.
Co učili mne? Že je člověk sám,
vrostlý v svou ulitu a smrtí ovát,
že trapný je, když zajásá,*

*a že je na obtíž, když pláče,
že k smíchu je, když vážně bere svět,
jeviště pro falešné hráče –
ne, za mých mladých let svět nebyl jako květ.*

*Co bych byla bez vás? Teskná stará žena,
zimomřivá, plachá, ubitá,
nepochopitelným děním zasažená –
jenom rodina je také ulita.*

*Má Strano, v tobě jsem se znovu narodila,
ty jsi mně dala půdu pod nohama,
vrátila jsi mně mládí, radost z díla,
má drahá Praho, já už nejsem sama,*

*v šumění hlasů, v hlaholení zvonů
zní ve mně hukot lidských milionů,
my v Čechách, my už dávno nejsme sami,
jsou všichni spravedliví světa s námi.*

A tohle, co charakterizuje vztah revolučního spisovatele k jeho straně, v podstatě platí o všech klasicích naší socialistické literatury, stejně o Neumannovi či Wolkerovi, Nezvalovi, o Fraňovi Královi či o Jilemnickém. Já tu nechci další vyjmenovávat. Tady přece neběží o žádný zevní tlak, ale o vnitřní umělecké a občanské svědomí, a to je nejenom otázka umělecká, ale i otázka lidské a občanské ideologicko-politické zralosti. V tom je také otázka všech otázek naší problematiky.

Když Marie Pujmanová, která se k svému komunistickému přesvědčení propracovala ne lehce, mluvila o těchto věcech, mluvila o nich, jak to odpovídalo její životní zkušenosti i její povaze, s velikým taktem a úctou k naší mladé přerouzující se literatuře, která je zrcadlem naší přerouzující se společnosti. Snažila se vyložit všechny ty kající řeči o „nepravdivém psaní“ nikoliv obviňováním spisovatelů z bezcharakternosti, ale ve smyslu schematických prohrěšků proti umělecké pravdivosti. Ostatně je jasné, že lidé, kteří lžou, ať to dělají z jakýchkoliv kariéristických nebo konjunkturalistických důvodů, nepatří mezi socialistické spisovatele. Takové téma nemůže být ani předmětem našeho jednání. Snaha takto vykládat smysl sjezdové diskuse znamená převést diskusi tam, kam se nikdy neměla dostat.

Teorie o tlaku zvenčí, o tlaku shora, je také jedním z výrazů nesprávných představ a nejasností v otázce řízení literatury a umění stranou, socialistickým státem i samotnými orgány uměleckých svazů.

Je třeba vidět, že uskutečňování tohoto řízení se děje především ideovými prostředky, vědomým ideologickým působením. Jenom anarchista nebo člověk, který nechápe zákony vývoje společnosti a historickou úlohu komunistických stran, může popírat nutnost takového řízení. Komunistické strany, revoluční proletářské hnutí na celém světě, mají jeden společný cíl. Tam, kde má dělnická třída politickou moc již ve svých rukou, řídí prostřednictvím své revoluční strany všechny oblasti společenského života, tedy i kulturní politiku, aby dosáhla svého cíle.

Liberál to samozřejmě nikdy nepochopí, nedovolí mu to jeho třídní předsudek. Jeho ideálem je živelný vývoj, jeho heslem je staré známé *laissez faire, laissez passer*, heslo mladého dravého kapitalismu, jehož hnací silou byl slepý ziskuchtivý pud, živelná touha po obohacení. Tomu říkají ještě dnes někteří stoupenci kapitalismu „*přirozený*“ proces vývoje společnosti. Přitom naši záměrnost, plánovitost našeho společenského života, naše vědomé působení na vývoj věcí k určitému cíli považují za něco „*nepřirozeného*“, za nesvobodu, a přitom nechápou, že právě v tom je *vyšší přirozenost lidská*, zatímco v té jejich vychvalované „*přirozené*“ živelnosti, v té jejich „*svobodě*“ se projevují instinkty soukromovlastnické, buržoazní a maloburžoazní dravosti, přirozené vlastnosti tvorů živočišné říše.

Ludvík Feuerbach kdysi krásně řekl, že člověk, který si vytyčil cíl, si tím nad sebe dobrovolně postavil zákon, že je jím veden, že cíl, plán sice omezuje, že však takové dobrovolné omezení je matkou ctnosti, protože bezcílnost, živelnost není svoboda, ale otročení náhodám.

To už dnes také začínají chápat na Západě i trochu osvícenější buržoazní ideologové, kteří si to uvědomili zejména v poslední době pod dojmem XXI. sjezdu KSSS. V západním tisku, ve velkých buržoazních listech vyšla v poslední době řada úvah komentujících historické perspektivy socialismu, výhledy, které před národy SSSR, socialistického světa a vůbec před lidstvem se tím otevírají, přičemž nejvíce udivuje to, že jsou to výhledy naprosto realistické, ciferně fixované, o jejichž uskutečnění si po zkušenostech čtyřicetileté existence prvního socialistického státu nikdo, pokud vědomě nelže, netroufá pochybovat. Tito komentátoři, kteří s tím vystoupili i na stránkách velkých buržoazních listů, sami ukazují, že v tom je základní slabost jejich společenského zřízení, že takové perspektivy jejich národům chybějí. Oni nám prostě závidí tyto realistické výhledy, náš realizovatelný cíl, jemuž se jako komunisté a pokrokoví lidé všichni dobrovolně podřizujeme. Je proto samozřejmé, že nejen hospodářský život, politický život, ale i naše kultura a literatura je vědomě řízena stranou v duchu těchto historických perspektiv, těchto cílů, že je na ně v tomto smyslu stranou a socialistickým státem i ideovými svazy vykonáván řídicí vliv. To je otázka zásadní!

Nikdo ovšem nepopírá, že při praktickém provádění této kulturní politiky strany a socialistického státu v oblasti umění a literatury se mohou stávat chyby, že se jich mohou dopouštět i jednotliví odpovědní pracovníci. Strana dovedla ovšem vždycky, když se takové věci projevíly, vyvodit z toho dříve či později důsledky a zjednat nápravu. Takové věci, jako je byrokratické mentorování, jako je snaha komandovat nebo vodit umělce za ruku, voluntaristické řešení rozporů v našem životě, byly a i v budoucnosti se s nimi nepochybně setkáme. Představovat si další historický proces rozvoje naší kultury a její řízení stranou a státem jako něco chemicky čistého, a ne jako život, je po mém soudu typicky schematická, dogmatická představa.

Tady je však třeba vidět, na rozdíl od revizionistických výkladů věcí, že např. byrokratismus, pocit opojení mocí a sklon zneužívat funkce jako soukromého vlastnictví, není plodem našeho společenského řádu, nýbrž produktem a přežitkem řádů minulých, že to je projev psychologie individualistické ješitnosti a subjektivismu, které po staletí plodil a plodí svět soukromovlastnických vztahů mezi lidmi. Je to něco, co nám na cestě překáží, co se snažíme právě překonat. To ovšem není možné vyřešit

jednorázovým chirurgickým aktem, ale ustavičným úsilím převýchovy, zásadní kritikou, kritikou z *hlediska komunistického přesvědčení*, a nikoli z *hlediska maloměšťáckého radikalismu*.

Při účtování s dědictvím pounorových let bylo po XX. sjezdu některými kritiky a novináři rozšiřováno tvrzení, jímž bylo toto období charakterizováno jako „léta dogmatismu“, jímž byla kulturní politika strany obviňována ze sektářství a dogmatismu. Mnozí spisovatelé, kritikové a žurnalisté si kladli za úkol osvobodit naše umění od vlivu tohoto údajného sektářství a dogmatismu, jehož kořeny hledali proti vší logice „nahore“, v politice strany a státu. Je to jenom zase jinak rozvinutá teorie o tlaku zvenčí.

Jak to bylo ve skutečnosti? Řekl jsem již, že není třeba zastírat, že v praktickém provádění kulturněpolitické linie naší strany docházelo k chybám. Avšak je příznačné, že s mnohými těmito nedostatky a chybami se strana dovedla včas vypořádat ještě před XX. sjezdem.

Je naprosto nepravdivé chtít označovat kulturněpolitickou linii strany za dogmatickou, sektářskou, stejně jako je nepravdivé chtít ji obviňovat, jak to ukazují některé nejnovější hlasy, z liberalismu. Stačí se, soudruzi, pečlivě seznámit se základními dokumenty. Je velmi poučné si znovu oživit v paměti kulturněpolitické projevy s. Gottwalda, s. Zápotockého, s. Kopecného, například jeho projev na IX. sjezdu proti pokusům zužovat kulturní frontu, proti neumělecké rétorice a „frézismu“ v poezii a jeho pozdější projev na zasedání ústředního výboru v roce 1953 proti zkreslování zásad socialistického realismu. Je tu třeba znovu si prolistovat projevy s. Nejedlého, v nichž mluví například o realismu pravém a nepravém. Je možno vzpomenout projevů na Sjezdu národní kultury před jedenácti lety, projevů brněnské konference vědeckých pracovníků, která se zabývala řešením otázky vztahu mezi vědeckou pravdou a stranickostí, je třeba vzpomenout dopisu strany II. sjezdu spisovatelů atd.

Takové obviňování stranické kulturní politiky ze sektářství nebo liberalismu nemá ve skutečnosti žádné opodstatnění. Naopak, linie XX. sjezdu byla v podstatě potvrzením správnosti snah, které uplatňovala kulturněpolitická linie naší strany.

Je ovšem třeba položit si otázku, odkud že se vzalo tolik schematických, sektářských názorů a dogmatických výkladů, které skutečně brzdily rozvoj našeho socialistického umění? Tady zase po mém soudu musí pravdymilovný historik naší kultury hledat příčiny nikoli v kulturní politice strany, ale v ideové a politické nezralosti veliké části naší tvůrčí inteligence. Nejlepší komunisté mezi teoretickými pracovníky a spisovateli, vynikající marxističtí kritikové Fučík, Urx, Václavek, Kurt Konrad, Krejčí, Brunlík, Jakeš zahynuli za okupace. Umlkl hlas Neumannův a veliká

tíže odpovědnosti padla na lidi mladé, nezkušené, nevyzrálé v bojích. Byli ovšem mladí lidé, kteří se velmi rychle a dobře vyvíjeli pod blahodárným vlivem politiky naší strany, ale byli i takoví, kteří na základě několikaměsíčního členství ve straně si stranu a její poměr ke kultuře představovali někdy velmi podivně. A v důsledku své ideové nezralosti a nedostatku jistoty báli se odpovědnosti v ideových soudech, sami se rádi domnělému tlaku podřizovali, čekali na výroky autorit. Právě oni byli hlavními nositeli dogmatismu, třeba pasivními. To souviselo i s přílivem nových příslušníků do strany, kteří se často jen vnějšně ztotožňovali se stanoviskem strany. Mezi nimi byli i takoví, kteří se pokoušeli přenášet některé i polské a maďarské zkušenosti boje proti pravičákům. A právě u těchto lidí po XX. sjezdu jako by náhle pohasl jejich protiliberalistický zápal a z nesmiřitelných odpůrců liberalismu se přes noc stávali stejně nesmiřitelní jeho obhájci.

Když po XX. sjezdu pocítili to, co bylo nazváno „oblevou“, potřebovali najít omluvu pro své dřívější nesprávné názory, nebo pro schematické prohřešky ve své tvorbě, neodlišili subjektivní od objektivně podmíněného a přijali lehce nové dogma o tlaku shora, o dogmatické kulturní politice strany atd. Vůbec nehledali příčiny v sobě, ale jen a jen ve vnějších okolnostech. Zapomněli, že jejich subjekt je předmětem revolučního přetváření a převýchovy, tak vznikla teorie o vnějším tlaku, tak došlo k oněm na první pohled podivným, ale logickým přemetům, k prudkým proměnám dogmatiků v liberály. To se zas projevilo v mnoha podobách. Zejména maďarská a polská literatura o tom přináší výmluvné doklady. Ovšem i u nás jsme se s tím setkali.

Projevilo se to například i v poměru k tradici. Dříve se někteří lidé omezovali například u Neumanna jenom na jeho nejzralejší marxistické období, na jeho politickou poezii, dnes začali propagovat Neumanna do marxistického období a dávat dokonce proti němu za pravdu jeho protivníkům a oponentům, mezi nimi například i André Gidovi.

Všechny tyto jevy i ta dnešní smířlivost vůči revizionismu mají společného jmenovatele, jímž je ideová a politická nezralost a nepřekonatelné přežitky maloburžoazní ideologie a mentality. Jde přitom o dvě strany jedné mince, dva různé projevy téže podstaty. Proto i lék na to může být stejný: zesílit ideové a výchovné působení strany na literaturu a orientovat ji k hlubšímu sepětí se životem.

Čím více budou naši umělci, naši tvůrčí pracovníci a jejich organizace politicky a ideologicky jasněji řešit své úkoly, čím důsledněji a přesvědčeněji budou hájit zájmy socialismu, čím zralejší a zkušenější a politicky prozíravější budou i pracovníci pověřeni řízením kulturní politiky,

tím méně bude vznikat sporných otázek při uskutečňování a při řízení naší kultury, naší literatury a umění. Zde plně platí Fučíkova slova o tom, že „*jen nedorostlá kultura a neprozíravá politika se mohou dostat do rozporu*“.

Proto je třeba vidět *celou* naši kulturní obec, tvořící obrovský kolektiv lidí – tvůrčích pracovníků rozmanitých nejenom svými uměleckými sklony, svérázností svých talentů, ale také, a to je pro nás nejdůležitější, stupněm vývoje svého společenského vědomí, svého mentálního přerodu, své ideologické ujasněnosti.

Proč je ta věc tak těžká a složitá? Spisovatel například na rozdíl od politického publicisty musí jako bedlivý pozorovatel a znalec života o lidech vědět a v nich vidět mnohem víc; předmětem jeho znání je člověk. Gorkij říkal, že literatura je vlastně „člověkověděníje“ – věda o člověku. Předmětem spisovatelova znání jsou nejen ideologické, ale i nejsložitější, nejskrytější procesy psychologické, které se odehrávají v lidech. To vidět a umět zobrazit pochopitelně předpokládá talent. Ale ten zdaleka nestačí.

Doba, kterou prožíváme, mění revolučním způsobem objektivní vztahy mezi lidmi. Tyto změny se odrážejí velmi složitě nejen ve vědomí, ale i v celé psychologii lidí. Všechno to prudké, převratné dění představuje pro socialistického spisovatele nesmírně vzrušující předmět studia a zobrazení.

Přitom je třeba vidět, že spisovatel není jenom subjektem a všechno to převratné dění objektem, na nějž se dívá a který studuje, ale že i on sám je také předmětem, objektem velikého dějinného převratu, předmětem vlastní převýchovy. To je také to, co mu umožňuje tomu všemu porozumět. Aby pak mohl vidět věci a život lidský pravdivě, musí v tomto převratu stát už nad těmi procesy jako zralý socialista. Jedině tehdy je schopen umělecky pravdivě prosvítit svět vnitřního, rozporuplného života lidí různých tříd a jedině tehdy může ukázat smysl socialistických revolučních přeměn, osvobozujících člověka. Vzpomeňme na citované verše Marie Pujmanové. To pak znamená nesmírně mnoho. Takový spisovatel přesvědčuje neodolatelnou silou dojetí, silou emoce, jeho působení zanechává v čtenáři hluboké stopy, má veliký vliv v procesu socialistické převýchovy lidí.

Je ovšem těžko si představit, že by v převratných desetiletích, která prožíváme, v době největšího sociálně revolučního procesu, kdy zítřek a včerejšek stojí proti sobě v postoji takové nesmiřitelnosti, že by všechno to, co se děje dnes ve společnosti, i v subjektivním odraze, ve vědomí a mentalitě lidí, i to, co se děje v nitru samého autora, že by to mohl pravdivě pochopit sebetalentovanější spisovatel, který neprochází a neprošel tímto vývojem přerodu v socialistického člověka, spisovatel bez hlubokého vědeckého socialistického přesvědčení.

Může například takový člověk, starý individualista, žijící ještě v zasetí všech předsudků včerejška, pochopit duši rodícího se člověka socialistického, plně už žijícího potřebou lidské družnosti, rodícího se nového člověka? Já se domnívám, že to je nemožné. Je to nemožné právě tak, jako nemohou lidé s psychologii bytostí starého kapitalistického světa pochopit lidi sovětské, zatímco obráceně to možné je. Historicky vývojově vyšší stupeň společenského vědomí a psychologie může pochopit a vysvětlit vývojově nižší stupeň společenského vědomí a psychologie, ale nikoliv naopak. Komunista Julius Fučík například může pochopit a pravdivě vysvětlit nekomunistu F. X. Šaldu, avšak F. X. Šalda nemůže pravdivě pochopit a vysvětlit Julia Fučíka. Uvědomělý marxista, spisovatel Jaroslav Kratochvíl může například pravdivě v legionářském románu pochopit a zobrazit postavu typu Rudolfa Medka, avšak Rudolf Medek, i kdyby si oba byli uměleckým nadáním rovni, nemůže ve svém legionářském románu pochopit, pravdivě zobrazit postavu typu Jaroslava Kratochvíla.

Proto se v mladé soudobé literatuře často lépe, věrojatněji daří zobrazovat lidi starého světa, záporné typy, a proto tak často obrazy lidí nového, socialistického života nemívají věrojatnost obrazů lidí starého života. Proto se stává, že někdy přicházejí někteří individualističtí intelektuálové a dávají najevo svou skepsi, když se hovoří o velikosti lidského zjevu Fučíkova. Domnívají se, že kolem něho vytváříme legendu. Sama skutečnost jeho zjevu se jim zdá nevěrojatná; marné je vykládat jim o tom, že ve Fučíkově duši, abych použil Majakovského obrazu, nebyl ani jediný šedivý vlas individualismu, že Fučík byl ztělesněné my a že v tom je tajemství jeho úžasné statečnosti, že to byl vynikající intelektuál, který měl nejdůvěrnější přátele mezi prostými lidmi, mezi dělníky, že byl nesmírně pracovitý, že mu práce, družnost, obětavost, prostota, zásadovost, vzdělanost, přirozenost vztahů, poezie a skutečná krása, že mu to všechno bylo bytostnou lidskou potřebou. Jsou lidé, kteří tuto skutečnost považují za nevěrojatnou. To je po mém soudu jedna z příčin, proč se naše literatura dosud nepokusila o umělecké zobrazení Fučíkova zjevu, jak to učinila již v několika případech literatura sovětská.

František Halas to věděl. Jeho to zvláště zajímalo, protože problém víry, skepse, pesimismu, nevíry je úzce spjat s problémy individualismu. Halas věděl o tom, že ve Fučíkovi družné socialistické *my* plně zvítězilo nad jeho *já*. Halas věděl, že Neumannova cesta od anarchismu ke komunismu byla také takovou cestou od individualistického *já* k socialistickému *my*. Ovšem sám Halas tuto cestu nevybojoval, neměl síly ji vybojovat.

Cesta každého z nás k socialismu, to znamená k úplnému niternému ztotožnění se se zájmy revoluční dělnické třídy, to není lehká věc. Tato ces-

ta má svou vnější, veřejně deklarovanou podobu, ona má ovšem v každém z nás i svou neviditelnou intimní podobu vnitřního mentálního přerodu, podobu naší převýchovy. Zkušenosti našich převratných desetiletí ukazují, že zejména intelektuálové, kteří převzali celé své vzdělání z *buržoazního prostředí*, se nestávají socialisty a komunisty pouhou přihláškou, nýbrž dlouhým myslitelským, psychologickým, zkušenostním lidským zráním.

Přechod čestných příslušníků neproletářských tříd na pozice dělnické třídy není jen výsledkem intelektuálního poznání smyslu dějinného vývoje společnosti. Takový přechod neznamená jen přijetí programu strany, souhlas s její politikou a uznání správnosti komunistického světového názoru. Věc má právě svou psychologickou a morální stránku, to je to, co souvisí nikoliv jen s poznáním, nýbrž i s dlouholetou převýchovou. Soudruh Mao Ce-tung hovoří o tom, že taková převýchova intelektuálů přicházejících do dělnického revolučního hnutí je velmi dlouhý proces a že na ni nestačí ani celé desetiletí.

Samozřejmě na této socialistické převýchově čestného intelektuála má obrovský podíl vědecká myslitelská kultura, osvojení si vědeckého světového názoru, i když to samozřejmě není všechno, jak o tom ještě budu hovořit. Všichni velcí spisovatelé, Wolker, Neumann, Nezval, Pujmanová, Fučík, Jilemnický, Fraňo Král, měli tuto myslitelskou kulturu. Vzpomínám si, jak jsem ve třicátých letech v době Levé fronty přivezl Neumannovi do Čerčan exemplář Leninovy knihy *Materialismus a empiriokriticismus*, kterou ještě neznal. (Leninova kniha *Stát a revoluce* vyšla pod jeho redakcí.) Byli jsme tenkrát na procházce a hovořili o nové Leninově knize. Reprodukoval jsem tehdy Neumannovi ona místa z knihy, kde Lenin proti mechanistickému materialismu zformuloval svou definici hmoty. Pamatuji se, jak tím byl Neumann uchvácen a jak se tato myslitelská síla i později přímo přelévala organicky skrze jeho zrající bytost do jeho moudré, hluboce cítící poezie.

Ano, nesmíme ani na okamžik zapomínat, že nejenom svým dílem působíme a převychováváme, ale že sami, i my sami, přecházejíce z epochy kapitalismu do epochy socialismu, jsme předmětem převýchovy. To je něco, co ovšem individualistický intelektuál ve své pýše nikdy nepřipustí.

Je jedním ze škodlivých důsledků dogmatismu, že se tohle často přehlíží. Byli lidé, kteří se domnívali, že když stará, odborově zájmová organizace Syndikát českých spisovatelů se změnila ve Svaz, tj. v organizaci programově ideovou, že když se lidé přihlásili k uměleckému a ideovému programu socialistického realismu, že tato organizační forma a podpis na přihlášce změnil již skutečný život ideový. A to byl sebeklam. Takové nesprávné představy o životě pomohl právě energicky odstranit XX. sjezd KSSS. A to se také plně projevilo na našem II. sjezdu.

Soudruh Kopecký na celostátní konferenci objasňoval tento zjev ideologickým a politickým složením naší spisovatelské obce, politickou a ideologickou nezralostí a nezkušeností mnohých spisovatelů-komunistů, kteréžto skutečnosti využily nepřátelské živly. Soudruh Nejedlý upozorňoval na tuto skutečnost již v roce 1948, když řekl: „Nezapomínejme, že většina našich spisovatelů jsou nedávni teprv socialisté.“

S. K. Neumann k tomu říká: „Sympatie s komunismem nejsou prostě trvale cenné, nejsou-li opatřeny takovou mírou teoretických vědomostí, která nedává vzniknout iluzím, nýbrž je zdrojem jistoty.“

Ukázalo se prostě, jak někteří lidé politicky nezkušení, nedávni teprve socialisté, pod dojmem ostré kritiky dogmatismu a kultu osobnosti, pustili se dogmat a autorit, ztratili půdu pod nohama, ocitli se ve stavu ideologické dezorientace, sklouzli na půdu maloburžoazních představ o svobodě a demokracii. Tohoto stavu se pak pochopitelně snažili využít lidé, kteří to ani s literaturou, ani se socialismem nemyslí dobře.

Z této atmosféry se na sjezdu zrodilo heslo „o spisovatelích, svědomí národa“. Toto heslo si samozřejmě jednotlivci různě vykládali a vkládali do něho různý smysl. Přistupují-li ke kritice tohoto sjezdového hesla, zdůrazňují, že mám na mysli jeho určitý politický výklad, jež nejmórněji vyjádřil Václav Kaplický, když na sjezdu řekl:

„Je to snad náhoda, že se náš sjezd koná právě v této budově Národního shromáždění? A je to snad také jen náhoda, že tento náš sjezd se koná na prahu nové převratné doby, kterou zahájili zástupci sovětského lidu na XX. kongresu? Lid náš od nejmórnějších hranic republiky až po Aš, od nejmórnějších hranic až po nejzazší sever sleduje pozorně jednání a čeká od nás možná i více, než mu můžeme dát. Bezděky jsme se stali jeho mluvčími, protože není naděje, že by se sešli poslanci a oni promluvili. Nechtě tedy manifest, jímž se obrátíme z tohoto sjezdu k českému a slovenskému národu, je v duchu staré tradice spisovatelských manifestů.“

Takový politický smysl dávali někteří spisovatelé sjezdovému heslu „spisovatelé, svědomí národa“. Začalo se hovořit o spisovatelích jakožto nevolených zástupcích lidu, jejichž politický a sociální úkol je vyburcovat lid k tomu, aby řekl „těm tam nahoře“, co si o nich myslí.

Zahraniční vysílání Svobodné Evropy řízené Ferdinandem Peroutkou pracovalo v té chvíli na plné obrátky.

(...)

I když nechceme podceňovat vliv všech těch nesprávných zvetšlých názorů, které v části naší inteligence ještě žijí a které se pokoušely

o politické uplatnění v letech 1956-1958, je jasné, že budoucího historika upoutá to vpravdě nové, zdravé, co tu vyrostlo v té době a čeho iniciátorem a řídicí silou je naše strana.

Všude kolem nás, v celém našem životě se po XX. sjezdu, po celostátní konferenci a po XI. sjezdu stalo tolik nového, tolik problémů života hospodářského a politického a kulturního bylo vyřešeno, tolik nedobrého odčiněno, tolik staré veteše odklizeny. To se také projevilo v ohromných hospodářských a politických úspěších našeho lidu za právě uplynulá léta, v úspěších, které se nikdo neodvážil popřít.

Položme si nyní otázku, v jakém poměru k tomu všemu je vývoj, který se v téže době odehrál v naší literatuře.

Třebaže všichni víme, že v naší literatuře máme obrovský duchovní potenciál, který z hlediska pohybu naší společnosti na cestě dějinného pokroku představuje velikou sílu, je těžko zbavit se dojmu, že tato síla je něčím ochromována. Tím neříkám, že naše literatura nepřinesla za uplynulá léta významné úspěchy. Mám na mysli zejména poměry na naší literárněteoretické a estetické frontě, kde mnozí z našich pracovníků, dokonce marxistů, od nichž by se dalo očekávat, že budou usilovat, aby se věci pohnuly dopředu, zastavili se na jakémsi podivném hledisku domnělé neutrality „mezi dogmatismem a revizionismem“. Tuto vinu ovšem nenesou jen kritikové a teoretikové, ale mnozí spisovatelé sami. Většinou si tak počínají z jakéhosi strachu před tím, aby v boji proti revizionismu neupadli na dogmatickou pozici, z obav před poplatností schematickému výkladu.

Tito soudruzi nepochopili, že skutečný domyšlený boj proti revizionismu zahrnuje v sobě zcela organicky i boj proti dogmatismu jako něčemu, co, ať chce či nechce, kompromituje naši živou, pravdivou vědeckou ideologii a nahání tím vodu revizionismu na mlýn. Tyto obavy, tato smířlivost pak šly tak daleko, že si tito soudruzi přestali vůbec klást otázku po socialistickém charakteru díla a začali ustupovat, anebo se dokonce obdivovat tzv. „zkušeným“ autorům, kteří to prostě „dovedou“, aniž by se ptali po jejich ideově socialistickém, společensky významném přínosu.

Mám na mysli například způsob, jak část naší kritiky přijala knihu novel Alfonze Bednára, jak charakterizovala například knihu Edvarda Valenty apod. Přezírání autorovy ideologické pozice se projevuje i při hodnocení odkazu literatury z období mezi dvěma válkami, v přístupu k dílu Čapkovu, v přístupu k odkazu Šaldovu a jiných představitelů naší demokratické literatury, odkazu, jehož si jako socialističtí lidé samozřejmě vážíme. Vystupuje tu prostě do popředí otázka lhůstivosti v poměru k cizím ideologickým vlivům.

Umění a ideologie

Řekl jsem, že se někteří soudruzi na literárněteoretické a kritické frontě přestali vůbec ptát po socialistickém charakteru uměleckého díla. Tím se dostáváme k otázce, o níž v poslední době bylo již tolikrát hovořeno. Je to otázka vztahu ideologie, tj. společenského třídního vědomí, k tvůrčí činnosti ať umělecké či vědecké. A právě sem vnesl revizionismus v mezinárodním měřítku největší zmatek. U nás to našlo také svou odezvu na podzim roku 1956 na stránkách Literárních novin.

Jak známo, poprvé se to výrazně projevilo ve známé tezi, tvrdící, že „XX. sjezd jako blesk zčistajasna způsobil, že skončilo panství ideologie, aby udělalo místo vědecké teorii“. Vznikla z toho v Literárních novinách diskuse, která měla své reflexy, jimiž přispěla k posílení objektivistických tendencí i v naší literární vědě a estetice. V téže době se začaly objevovat i jiné stati, které vycházely z podobně objektivistického, nebo dokonce revizionistického hlediska, jako byla například stať Janka Kosa v Světové literatuře. K tomu je třeba připočíst snahy oživit estetický objektivismus strukturalistický, roku 1951 právem pohřbený, ale později znovu vzkříšený. To všechno se pak promítlo do kritické a recenzentské publicistiky.

Tak jako revizionističtí filozofové zdůvodňují neslučitelnost vědecké teorie s ideologií, tak se v teorii umění a estetice objevily a dosud žijí tendence postavit proti sobě vědeckou estetiku a ideologii.

Jugoslávský kritik Janko Kos rozlišuje estetiku vědeckou, kterou prý je zbytečné označovat jako marxistickou, a pak takzvanou estetiku politickoprogramovou, již rozumí společensko-ideologický a morální program, jež umění ukládají politická, ideologická a společenská hnutí a organizace, nebo vkus tříd a politických skupin, které očekávají nebo žádají, aby je umění ve svých dílech realizovalo. Kos mluví například o estetice katolické církve, o estetice fašismu, nebo estetice měšťácké třídy v určitém historickém období, nebo v konkrétní situaci.

Kdyby autor těchto teorií chtěl provést důkaz, že estetické potřeby těchto skupin, těchto tříd jsou neslučitelné se skutečně vědeckou estetikou, nebylo by na této jeho snaze nic scestného. Avšak Kos má na mysli nejen politickoprogramové požadavky církve, fašismu, měšťácké třídy, ale i politickoprogramové zájmy, které prý jsou do estetiky vnášeny v Sovětském svazu. Zkrátka jugoslávský „marxista“ má za to, že socialistická politika a ideologie mají s vědou stejně málo společného jako fašistická nebo církevní ideologie.

Boj proti těmto teoriím, jejich analýza, to by měl být po mém soudu jeden z prvořadých úkolů našeho svazového tisku, úkol, který byl strašně zanedbán. Teoretické odhalování takovýchto a podobných falešných es-

tetických a literárněteoretických názorů je jednou z podmínek zdravého vývoje naší literatury.

Je samozřejmé, že estetika takto pojatá, estetika izolující sféru umění od zákonitostí vývoje společnosti, estetika, která varuje před každou zradou objektivismu, před zaujetím společenského třídního hlediska, si uzavírá všechny cesty ke skutečnému vědecko-estetickému bádání.

Umělecké dílo hraje určitou roli v celospolečenských vztazích, má určitou funkci ve vývoji dané společnosti. Estetika musí hodnotit dané umělecké dílo v celku, musí hovořit o jeho vztahu k jiným společenským jevům. Musí ukázat na souvislost díla s těmi či oněmi rozpory v dané společnosti, s tou či onou stránkou těchto rozporů, se zájmy a bojem určitých tříd. Všechny momenty uměleckého díla jsou v určitém vztahu k vývoji společnosti jako celku. Nemůže proto ani věda, která studuje otázky umění, to je estetika, neobsahovat v sobě ideologický moment, nemůže nehodnotit z hlediska zájmu určité třídy, přičemž, a v tom je právě síla estetiky marxistické, nikdy neopouští hledisko přísně objektivní pravdivosti. Vědecký pohled i na tento předmět studia je totiž v souladu se skutečnými základními *zájmy* revolučního dělnického hnutí.

Bádání a poznání v oblasti umění souvisí, podobně jako je tomu u jiných oblastí společenského života, se zájmy tříd. Poznání je tu vždy spojeno s *chtěním*, se *zájmem*. Buržoazie chce poznávat tak, aby to pomohlo oddalovat zánik kapitalismu, avšak její chtění je v rozporu s objektivní pravdivostí myšlení. Dělnická třída vedená svou stranou má zájem poznat plnou, nezkrácenou pravdu ve všech oblastech lidského bádání i v umění, protože pravdivé poznání straní jejímu *chtění*.

Snaha stát mimo zájmy je samozřejmě také zájem, také chtění, je to iluzorní snaha stát nad třídami. Toto iluzorní chtění je charakteristické pro určitou vrstvu maloburžoazie. Ono plodí typické sklony k objektivismu, s nímž právě máme nejvíc co dělat. Tvrdí-li Janko Kos, že se marxistická estetika nemá vměšovat do otázek vývojového směru současného umění, odsuzuje ji Henri Lefèbvre, francouzský revizionista, k pasivitě ještě větší. Ve svých Myšlenkách o estetice se například vyslovuje proti tomu, abychom ve vztahu k modernímu umění označovali určitá díla za dekadentní. To prý budou moci rozhodnout naši potomci za sto či dvě stě let. Dnes prý se to nedá poznat. Smysl této Lefèbvrovy estetické teorie nepoznatelnosti je zase týž. Odsoudit konkrétní kritickou praxi k bezmocnému lhostejnému objektivismu a estetický výzkum k pozitivistické popisnosti. Zase táž teorie shodná s teorií našich emigrantů z New Yorku, teorie „umění a estetiky jakožto čistého svědectví“.

V jedné z publikací redigovaných Pavlem Tigridem, kterou rozesílá americká agentura z New Yorku, píše emigrant Jiří Kárnet: „Myslím, že

nutnost odideologizovat román a zároveň celý náš život bude vystupovat čím dál tím důrazněji a doufám, že tento pocit bude sdílen zejména čtenáři u nás, že jim bude dovoleno a psychologicky možno se odvrátit od ideologie a antiideologie směrem k člověku.“

Hle, jakou „humanistickou“ ideologii nám káží tito uprchlíci z vlasti, vydržovaní z Kerstenova fondu, tvářící se, jako by neviděli, že jejich miliardářští mecenáši financující jejich ubohý plátek financují zároveň s ním i revanšistické novonacisty.

Přitom, a to je pozoruhodné, všechny tyto otevřeně nepřátelské, stejně jako revizionistické námitky proti skutečné marxistické estetice jsou vedeny jakoby z pozic přísné „vědeckosti“ a „objektivnosti“. Apelují na starou pověru maloměšťáka stranického se politického a ideologického zápasu své doby, hledícího si jen své „čisté vědy“, uzavřené v univerzitním kabinetu, vědy neposkvrněné prý „hrubými utilitárními politickými zájmy“. Zde má také své kořeny ona typicky objektivistická nedůvěra ke stranickosti marxistické vědecké metody a socialistického umění, nedůvěra, která proráží chatrné roucho marxistické litery při každém prudším společenském hnutí a při každém zakolísání.

Ne náhodou revizionisté v mezinárodním měřítku útočí a pokoušejí se podrýt stěžejní princip nového socialistického umění, zásadu komunistické stranickosti, revidovat skutečný smysl Leninovy známé stati z roku 1905, upřít jí teoretický význam a ponechat jí jen určité oprávnění historické.

Jugoslávský spisovatel Josip Vidmar se například pokouší dokázat názor o nezávislosti umělecké tvorby na světovém názoru umělce. Používá k tomu dokonce Leninovy autority. Překrouceným výkladem jeho stati o Tolstém chce dokázat, že světový názor se na umělecké tvorbě nepodílí, že umělecká velikost pramení ze živelné síly talentu, chápaného iracionalisticky jako neovladatelná přírodní síla. Podobné snahy zneužívat autority klasiků k podpoře takových falešných názorů se objevují v revizionistických výkladech známého Engelsova dopisu o Balzakovi a jinde.

Tyto otázky samy o sobě jsou teoreticky velmi zajímavé a jejich rozpracování by přineslo mnoho dobrého. Je jen třeba litovat, že náš svazový tisk nemá pro tyto teoretické otázky dost smyslu. Pozoruhodnou polemikou s Vidmarem se zabýval například ve své stati sovětský estetik Michail Lifšic v Novém míru č. 9/1957. Je příznačné, že se u nás nenašel list, který by jeho stať přetiskl. Sebekritická redakční stať Literárních novin a stať Jaromíra Sedláka nemohou zůstat jednorázovým aktem. Ty věci je třeba dál rozvíjet.

Abych tuto teoretickou část svého výkladu zrekapituloval, kladu otázku: Co je to ideologie?

Ideologie je souhrn představ a názorů, které si o sobě jakožto o sociálním subjektu, o svých zájmech, o podmínkách své existence, své budoucnosti, své svobody, zkrátka svého bytí, vytváří určitá společenská skupina, třída, vrstva. Tuto ideologii pak formulují intelektuální mluvčí té či oné skupiny, třídy či vrstvy – její politikové, političtí ekonomové, filozofové, právníci, historikové i literární a někteří umělečtí tvůrci. Formulují ji v příslušných politických, filozofických, ekonomických, právních, morálních, umělecko-teoretických estetických koncepcích a principech.

To znamená, že umělecké, stejně jako teoretické dílo literární má svou ideologickou stránku, svou politickou pečeť, svou filozofii, svou morálku, ať už je vyjádřena pozitivně, či negativně.

Vymknout se z ideologie nelze právě tak, jako se nelze vyvázat ze společenských vztahů, z politiky, z historie, z generační příslušnosti. Ideologie zůstává ideologií, i když se tváří jako odpůrkyně sama sebe, političnost zůstává političností, i když se tváří jako apolitičnost. Je proto jedním z nejhorsích sebeklamů, když si např. spisovatel myslí, že opustil svět politiky, když se úzkostlivě snaží, aby do jeho díla nepronikla zmínka, sebemenší odraz vztahů jeho sociální a ideologické příslušnosti, když se zabývá jen těmi lidskými vztahy, které patří do kategorie tzv. věčných lidských vztahů nadčasových, jimiž se například zabývá tzv. čistá přírodní nebo milostná lyrika.

Bylo například zajímavé, jakou módou se náhle stala Hemingwayova povídka Stařec a moře. Je to umělecky silné dílko. Proto se však nestalo předmětem takového zájmu. Hemingway v něm jako by vyretušoval sociálně historické pozadí, aby mu zůstal čistý obraz, znázorňující člověka a přírodní živel. Někteří teoretikové se z toho snažili udělat program, podepřít tím své „antiideologické“ teorie. Proto se z toho stala móda.

Taková snaha utéci ze své doby, ze svého století k domnělé nadčasovosti a nadtřídnosti, začne-li ji opravdu vědecká kritika zkoumat, má velmi časně, společensky třídně podmíněné, velmi určité kořeny a je zpravidla poznamenána všemi mateřskými znaménky autorovy dobové, sociální, třídní a nacionální příslušnosti.

Goethe v Básni a pravdě krásně ukazuje, jak doba každého s sebou chtěj nechtěj strhuje, omezuje, přetváří, takže je možno říci všeobecně: „Jen o deset roků jsi se měl narodit dřív nebo později a byl bys vlastním svým vzděláním a působností navenek docela jiný.“

Někteří teoretikové, jako například Lefèbvre, hlásají (avšak to je názor velmi rozšířený), že současná doba je neschopna některá nadčasová díla pochopit, že toto pochopení přijde až po staletích. Ovšem i tady se zpravidla ukazuje, že nepochopení či pochopení uměleckého díla součas-

níky má někdy velmi politický a třídní smysl. Možná, že si například Boris Pasternak myslel, že jeho sovětští současníci nejsou s to ho pochopit a ocenit, že ho teprve pochopí a ocení budoucnost. Ukázalo se však, že ho bouřlivě pochopila a že ho ocenila už žhavá přítomnost světa socialismu nepřátelského.

To, co vypadalo jako věc svrchovaně apolitická, svrchovaně subjektivistická, jako předmět nejčistší, ideologicky ničím nezajímavé estetiky, právě z toho se před našima očima stalo politikum prvního řádu.

Ideologii v literárním díle neskryješ. Je tam, jako je tam všemi znaménky historické doby poznamenaný tvůj subjekt. Jde jen o to, jaká je to ideologie a politika, lhostejno, zda ji manifestuješ, nebo skrýváš.

Nejzávažnější otázka, která s tím vším souvisí, zní takto: Jde o to, zda a nakolik svět tvých představ o společnosti, svět tvých idejí, nakolik tvé ideologické představy jsou pravdivé, nakolik odpovídají objektivní skutečnosti, nakolik jsou v souladu s progresivním dějinným vývojem. V tom je kořen všech věcí, které nás zajímají. V tom je vítězná síla naší ideologie a v tom je slabost ideologie odcházejících tříd.

Kdyby buržoazie mohla a začala vědecky objektivně zkoumat podmínky své existence jako třídy, došla by k neúprosnému poznání, že je u svého historického konce. (Chytří představitelé buržoazie to také vědí, vědí to od nás, a proto se snaží svůj konec oddálit.) Proto musela buržoazie už dávno opustit půdu objektivního poznávání ve společenských vědách. Proto nemůže mít pravdivou ideologii, pravdivé třídní vědomí. Proto Marx s Engelsem, když vytvářeli novou vědeckou ideologii revolučního proletariátu, vědecký komunistický světový názor, nazvali společenské vědomí buržoazie falešným, iluzorním, subjektivistickým vědomím.

Tuto Marxovu charakteristiku buržoazní ideologie se revizionisté v souvislosti s kritikou kultu osobnosti pokusili absolutizovat jako *vlastnost ideologie vůbec*, rozšířit ji na vědeckou ideologii revoluční dělnické třídy, na ideologii komunistickou.

Hovořím o těchto věcech proto tak obšírně, protože to mělo a má ještě neblahý vliv na nejednu teoretickou práci literárněkritickou a uměnovědnou, protože v tom je klíč k celému komplexu našich základních otázek. Proč je ta otázka tak vážná? Odpovím na to otázkou: jakou představu může mít intelektuální pracovník o revoluční dělnické třídě a její straně, považuje-li její ideologii za subjektivistickou? Jaký mu pak zbude zásadní rozdíl mezi komunistickou stranou a řekněme stranou agrární? Je možno předpokládat u takového pracovníka to, čemu říkáme revoluční přesvědčení? Vždyť podstata tohoto přesvědčení je právě v poznání, že poprvé v lidské historii staví se do čela společnosti třída, jejíž třídní zá-

jem, jejíž subjektivní třídní vědomí splývá, koinciduje se zájmem objektivního, bezelstného, neúprosně pravdivého vědeckého poznání a tím i se zájmy důsledného humanismu.

To je také to, co přivádí už od začátku nového století do dělnické třídy největší duchy světové kultury. V tom je nejhlubší pramen revolučního socialistického přesvědčení, v tom je pramen našeho patosu. Komunista nepotřebuje být přesvědčován teprve úspěchy sovětské sedmiletky, statistickými ciframi, vzrušujícími úspěchy raketové techniky. Komunista musel mít přesvědčení i v dobách, kdy takové argumenty nebyly, kdy byly dokonce i bolestné neúspěchy.

*

Zvláštním způsobem se projevuje nejasnost o vztahu umění a ideologie v podceňování významu ideologie pro uměleckou tvorbu. Soudruh Jaroslav Pokorný se zamýšlí v 7. čísle (1958) časopisu Divadlo nad otázkou, je-li správné vytyčovat požadavek „dramatika-filozofa“, myslitele. Odmítá tento postulát. Píše doslova: „Nic zhoubnějšího než žádat na dramatikovi, aby si tvořil jasnou *filozofickou* představu a tu pak tlumočil, *překládal* do jazyka umění: to by byla jen nová varianta starého tezísmu.“

Což existuje jen tento „tezistický“, ilustrátorský způsob, jímž se projevuje myslitelský duch umělcův v jeho díle? Což je tento špatný tezistický způsob, prozrazující nejen špatného nebo nezralého umělce, ale i špatného nebo nezralého myslitele, jediným možným způsobem spojení ideologie s uměním? Což historie naší i mezinárodní literatury, sovětské drama například, neposkytuje dost důkazů o tom, jak myslitelská schopnost vyzbrojená vědeckým marxisticko-leninským názorem osvobozuje, posiluje umělecký talent, jak umožňuje daleko hlubší, pronikavější znalost života, jak zvyšuje schopnost jasného, pravdivého uměleckého vidění, uměleckou úroveň díla.

Čím ideologicky, filozoficky, politicky jasnější je hlava umělcova, čím hlouběji zná sebe, společnost a století, v němž žije, tím, obrazně řečeno, tím méně tezovitosti je v jeho uměleckém díle. Jasnost myšlenky přináší jasnost uměleckého tvaru. Čím méně ovládá spisovatel ideologii, tím více mu překáží a plete se mu v díle, vměšuje se mu do tvůrčích uměleckých myšlenkových pochodů jako cizí živel. Slabost uměleckých děl zatížených schematismem, z nichž čouhají ideologické teze, není v tom, že je poškozují ideologie, ale v tom, že si autor (samozřejmě předpokládám talentovaného autora) tuto ideologii neosvojil, že prozrazuje ideologickou nezralost.

Mám přitom na mysli, třebaže vím, že tím věc značně zjednodušuji, tuto analogii: Člověk, který neovládl ještě dokonale cizí jazyk, byť by znal třeba celou jeho slovní zásobu, je nucen si stále uvědomovat, připomíná

nat jeho gramatické, syntaktické, fonetické zákony a teoretické poučky. I když takový člověk hovoří správně, cítíme, jak se musí na tuto teoretickou stránku stále rozpomínat, a máme dojem koženosti a schematismu. Až teprve když si to všechno dokonale osvojil, když to všechno organicky srostlo s jeho bytostí, když už nepotřebuje prostě na teorii vzpomínat, když, řekl bych, ji „v sobě zapomněl“, pak teprve ovládl jazyk jako svou mateřštinu a pohybuje se v něm se spontánní svrchovaností a svobodně.

Vím, že tato analogie věc značně zjednodušuje. Přesto však je v ní v jádru skryta i odpověď na naši otázku.

Nikoliv naše marxistická, přísně vědecká ideologie, ale její povrchní osvojení, nedostatečné socialistické přesvědčení (předpokládám samozřejmě talent) poškozují umělecké dílo, vtiskuje mu pečeť schematismu, tezismu, neupřímného patosu, umělecké nepravdivosti.

Proto k rozkvětu našeho socialistického umění nedospějeme cestou popírání nebo snižování významu ideologie a myslitelské síly umělce, ale jejich stále větším zdůrazňováním, přičemž se samozřejmě nedomníváme, že mohou nahradit umělecký talent. Běží o to, aby se nám společenské vědomí *revoluční dělnické třídy stalo ideovou mateřštinou*, jako se stalo všem velkým průkopníkům naší i světové socialistické literatury a kultury.

V této souvislosti je třeba se zamyslet nad revizionistickým výkladem vzniku socialistického realismu. Jednou z rozšířených revizionistických pověr bylo tvrzení o tzv. „poskvrněném početí“ socialistického realismu administrativním příkazem Stalinovým. Autor této teorie polský kritik Toeplitz a všichni revizionističtí jeho stoupenci se s touto pověrou dostali do velmi směšné situace. Vydávali se za bojovníky proti kultu osobnosti, přičemž spolu s ním chtěli pohřbit socialistický realismus, prohlašující, že je produktem byrokratického nátlaku na umění. Francouzský revizionista Henri Lefèbvre se snažil o výklad poněkud rafinovanější. Vytvořil teorii o nátlaku apriorně dané teze. Konfrontujeme-li tyto teorie se skutečností, nestačíme se divit, jak je možné, aby osobní příkaz, administrativní opatření nebo abstraktní idea zrodily tak mocný umělecký proud, jakým je dnes socialistický realismus už i pro literární historiky. Logika věcí se obrací proti vynálezům těchto teorií.

Hledat vznik socialistického realismu v příkazu J. V. Stalina ve skutečnosti přece znamená připisovat mu zcela nadpřirozené a nadlidské vlastnosti, obracet kult osobnosti naruby a dovršovat ho mírou subjektivismu, jaký nenajdeme ani v nejchybnějších a dogmatismem nejvíce poznamenaných literárněteoretických projevech. Stejně tak tvrzení o vzkříšení socialistického realismu z abstraktní ideje usvědčuje Henri Lefèbvra

ze souhlasu s dogmatickým zaměňováním přání za skutečnost, z čirého filozofického idealismu.

Tento způsob argumentace tvoří ostatně součást širšího revizionistického zneužívání kritiky kultu osobnosti, *v němž Stalinovy chyby byly ztotožňovány s celkovou politikou SSSR a socialistickým zřízením vůbec*. To je vlastně jenom zvláštní případ této revizionistické teorie. Důsledné ignorování objektivních historických zákonitostí zavedlo revizionisty v obou případech, v politice i v umělecké teorii, do pustého subjektivismu, jehož každé tažení proti kultu Stalinovy osobnosti nemohlo skončit jinde než v utvrzení a uznávání *kultu osobnosti vůbec*. Začarovaný kruh metafyzického myšlení a měšťáckých předsudků se zase jednou pevně uzavřel.

Revizionističtí protivníci socialistického realismu, když nemohou jinak, potírají zastánce socialistického realismu aspoň tím, že se chápou jako argumentu oněch vulgarizujících tendencí, které tu byly a které předpisovaly socialistickému realistickému umění zejména v architektuře a ve výtvarnictví staré tradicionalistické formy a netvořivé napodobování starých klasických vzorů a tím ho vzdalovaly od jeho novátorsky tvořivé podstaty.

Tak docházelo například k tomu, že někteří kritikové stavěli a stavějí proti sobě do nesmířitelného protikladu socialistický realismus a některé představitele našeho avantgardního umění. U nás se takovým matením pojmů v poslední době zabývá například Jan Grossman, který tuto falšující teorii rozvíjí na Brechtovi, kterého staví proti socialistickému realismu. Každý, kdo zná vývoj naší literatury v období mezi dvěma válkami, ví, že žádných takových rozporů mezi socialistickým avantgardním uměním a socialistickým realistickým uměním v podstatě nebylo. Dílo Olbrachtovo, Majerové, Malířové, Kratochvílovo, Pujmanové a dílo Nezvalovo, Bieblovo, Vančurovo, Karla Konráda, E. F. Buriana nestálo nikdy takto proti sobě, ale vzájemně na sebe působilo, měnilo se, vyvíjelo, spojeno *společným soudružským poutem bojovníků za komunismus*. A jestliže dnes někdo chce oživovat, křísit a v nových poměrech uplatňovat starou ideologii avantgardního nonkonformismu, kterou v třicátých letech hlásal Karel Teige, pak to nelze označit jinak než jako toporný pokus o revizionistické zneužití přežilé avantgardistické tradice.

Literární historie nám tu ukazuje i v mezinárodním měřítku, že všechny ty literární směry z rozhraní století, když po Velké říjnové socialistické revoluci přišly do styku s revoluční socialistickou ideologií a přijaly ji, procházely ve svých nejtalentovanějších a nejčestnějších představitelích procesem přerodu, v němž stále jasněji se naplňovaly objektivním poznáním realizovatelnosti velkých humanistických snů cestou

proletářské revoluce a výstavby socialismu, což jim otevíralo nové ideové perspektivy a zbavovalo je subjektivistického zakletí.

Je třeba vidět, že mnozí staří realisté na konci století, stejně jako mnozí tzv. moderní avantgardní umělci pod vlivem Října, museli projít hlubokým přerodem, který byl často stejně obtížný a složitý.

Prostudovat logickou nutnost přechodu nejlepších a nejtalentovanějších českých umělců obou těch proudů, „avantgardního“ i realistického, na širokou společnou cestu socialistického realismu, to je jeden z náležitých úkolů naší literární teorie a historie. Bylo také potřeba určité historické doby zrání, několika desetiletí, aby tato objektivní historická logika mohla být poznána, aby teprve na počátku třicátých let mohla být zobecněna zkušenost tohoto vývoje a rysy nového proudu označeny jako proud literatury socialistickorealisticke.

Proto mohl S. K. Neumann až v roce 1938 napsat: „Přijali jsme – jako celé mezinárodní hnutí – tento sumární název jen v důsledcích zásad, které jsou starší než toto slovo, za něž jsme bojovali o své újmě, z domácích důvodů a domácími prostředky dříve, než toto slovo vzniklo.“

To všechno ukazuje, že žádný abstraktní pojem, jak si to myslí Leffevre, ani žádná osobnost, ani státní aparát nenastolily ani nevyvolaly literární proud socialistickorealisticke, ale že se zrodil z vnitřní logiky samého historického vývoje. O těchto věcech u nás už psal soudruh Vladimír Dostál jak v polemice s profesorem Kottem, tak i v polemice s Toeplitzem.

Není náhodou, že revizionisté všech odrůd včetně amerických buržoazních slavistů si vzali na mušku především sovětskou literaturu a pokoušejí se více silou hlasu než silou argumentů prosadit teorii o postupujícím úpadku sovětské literatury posledního dvacetiletí.

Tak osočují literaturu, která si získala v celém světě miliony vděčných čtenářů, protože důsledně humanisticky hájí zájmy prostých a utlačených pracujících lidí, že se bije neúnavně za věc míru a přátelství mezi národy, že naplňuje své čtenáře hrdou lidskou nepoddajností a přesvědčením o uskutečnitelnosti světlé budoucnosti lidstva.

Metoda, kterou používají její osočovatelé, záleží s nevelkými rozdíly v paušalizování nedostatků a omylů, v tendenčním přehlížení opravdových úspěchů sovětských spisovatelů. Přitom se ukázalo, že tito osočovatelé sovětskou literaturu vlastně ani neznají.

(...)

Nové výhledy

Na podzim roku 1956 zachvátila mnohé spisovatele v Polsku úplná posedlost „tvůrčí svobodou“. Proklínali minulost, slibovali si, jaký

nevidaný rozkvět zažije literatura „osvobozená“ od výchovných funkcí a společenských povinností vůbec. Avšak než se rok s rokem sešel, byli i kritikové poplatní revizionismu (jako například Andrzej Kijowski) nuceni konstatovat, že žádný rozkvět nenastává, že tzv. „literatura účtující“, tj. protisocialistické polemiky v beletristickém rouše, jako například Andrzejewského román *Temnoty halí zemi*, nebo kniha povídek Woroszylského *Krutá hvězda*, mají velmi nízkou uměleckou úroveň, že jsou prosyceny lacinou tendenčností a závislé na aktuálnosti velmi pomíjivě.

Myslím, že ani naše literární historie nebude moci hodnotit zkušenost se smířlivým postojem v poměru k nesprávným výkladům smyslu XX. sjezdu nikterak pozitivně a že najde nedobré stopy toho i na vývoji některých velmi talentovaných básníků a prozaiků. Mám například na mysli *Monology* Milana Kundery, které jsou v příkrém rozporu s jeho předchozí významnou, tolik slibující básnickou cestou. To platí i o posledním díle našeho velmi nadaného mladého prozaika Karla Ptáčníka, stejně jako o knize novel velmi pozoruhodného slovenského prozaika Alfonze Bednára.

A konečně bych se chtěl zmínit o knize, která však nepatří do kategorie tvorby umělců právě jmenovaných. Je to kniha Škvoreckého, již bych se nejraději vůbec nezabýval, protože je celým svým duchem hluboce cizí naší krásné demokratické a humanistické literatuře. Je to věc umělecky nepoctivá, nepravdivá a cynická. Nezavinilo to téma, ani volba hrdiny, vyprávění v první osobě, ale především autorovo *ideové stanovisko*, *ideový zdroj*, z něhož je napájen i jeho napodobivý provincialismus výrazový.

Veliká historická událost národních dějin, kterou naše literatura zobrazila v řadě svých vynikajících děl s nejpravdivějším a nejkrásnějším patosem, mu posloužila jen jako křiklavě pomalovaná kulisa k líčení milostného tažení páskova. Na něm je založena celá kompozice románu. Vyzývavé hromadění výrazových hrubostí spolu s erotickým exhibicionismem příběhu dokazují, že tu neběží o žádnou uměleckou originalitu, ale o lacinou pomlouvačnou senzaci, o cosi jako československý bestseller.

Bylo by ovšem velmi poučné prozkoumat, jakou roli přitom měla naše literární teorie a estetika, jak neblaze tu zapůsobila smířlivost k revizionistickým tendencím a nepřátelským ideologickým vlivům, jaký například podíl na rozkolísanosti myšlení některých nedosti pevných mladých, nadaných tvůrčích pracovníků měli někteří kritikové ze skupiny kolem Května. To bude všechno třeba ještě ukázat důkladným rozborem, s vědomím, že zásadní, nesmířitelný boj proti všem cizím ideovým vlivům a ustavičné úsilí o to, aby v procesu velikého přerodu nová literatura v zájmu svého rozkvětu, růstu umělecké úrovně stála pevně na jasných ideových pozicích.

Bylo by ovšem zkreslením skutečnosti, kdybychom pro takové negativní zjevy a nezdravé vlivy v naší literatuře z posledních let neviděli i její zdravý tvůrčí proud. Pravý talent tíhne k pravdě a nesnáší lež, a proto ani cizí nezdravé vlivy, které ve svých projevech uplatňovali někteří naši kritikové, nemohly vychýlit naši literaturu z cesty jednou nastoupené. Za poslední tři léta vznikla taková díla, jako je Paní Curieová Marie Pujmanové, Tauferův Letopis, Hrubínova Proměna, Skálův Ranní vlak naděje, Florianova Závrať, Mikuláškovy Ortely a milosti, Skácelova prvotina a jiné.

Z prozaických děl je to román Pluhařův, Otčenášková novela, Hrubínova vzpomínková knížka a jeho hra, Drdova tvorba pro mládež, druhý díl Říhova Venkovana, z dramatu je to Stehlík a Kohout. Také slovenská literatura v posledním roce přichází s řadou velmi pozitivních děl. A tu mám na mysli zejména Plávkovy verše, Karvašovy satiry a jeho hru, nové dílo Mináčovo a Hečkovy, knížku Rudolfa Jašíka, Krnův dokumentární obraz atd.

Mohl bych jmenovat ještě další díla, avšak protože vím, že v každém takovém výčtu se uplatňuje moment nahodilosti, proto raději přestanu. Máme tu dnes před očima víceméně zformovánu celou mladou literární generaci, která už nesporně obohatila naši novou poezii a částečně i prózu a vnesla do naší literární tvorby plodný kvas. Po smrti Bieblův, Nezvalův, Pujmanové, s pomalým dozráváním generace střední, nastává v české a slovenské literatuře situace, kdy se do čela dostávají mladí spisovatelé. Mají dnes mezi sebou dost talentů a jsou i dobře připraveni, objevuje se mezi nimi i několik pozdních debutantů.

Stali jsme se ovšem svědky, doufejme, že dočasného, odmlčení se básníků, jejichž přínos naší socialistické literatuře bychom neměli přehlížet. Mám na mysli Stanislava Neumanna, Sedloně a Školaudyho.

Dospíváme tak k úvahám o tom, kam se bude naše literatura dále vyvíjet, jaké jsou její perspektivy. Odpusťte, že tu znovu připomenu slova, na která jsem již tolikrát upozorňoval a která považuji za důležitá k vyjasnění naší otázky, neboť po mém soudu *charakterizují velkou vývojovou zákonitost v umění a literatuře*. Mám na mysli známou vám Goethovu myšlenku o tom, že všechny progresivní, kupředu spějící epochy mají zaměření objektivní, zatímco všechny epochy regresivní, zpátečnické, jsou zaměřeny subjektivně. To po mém soudu platí i o naší dnešní etapě. I dnes subjektivismus poškozují umění, je kletbou pro umělce. Tam, kde intelektuální pracovník opouští, jak se domnívá, společenský život a obrací zorničky svých očí do svého nitra, kde se odvrací od poznání k náladám, tam, byť by jeho vzdělání bylo sebedokonalejší, byť by jeho jazyk byl sebebohatší a jeho vyjadřovací schopnost sebeplastičtější, tam umění zakrsá a hyne.

Podmínkou zrodu velkého uměleckého díla, románu, povídky, dramatu, ale i o poezii to platí, je ona veliká objektivnost, ona veliká pravdivost uměleckého vidění věci, která dává postavám díla zákonitou psychologickou motivaci, objektivní zdůvodnění, jednotu ovzduší, která je zároveň kontrolou pravdivosti situací a postav. Z pouhých nálad a dojmů, které se vymykají ze zákonů takové stavby umělecké, které nemají pravdivého ideového výhledu, nelze vytvořit pravé umělecké dílo. Tady žádná sebedůmyslnější konstrukce, žádná virtuozita ani tlustá slovní malba nepomůže. K tomu ovšem bych chtěl připomenout, že hovoříme-li jako marxisté o objektivnosti, o pravdivosti, máme vždy na mysli nikoli ono lhotejné fotografické, empiristické, statické vidění bez zápalu, ale ono horoucí zanícení pro pravdivé vidění věci v jejich dějinném pohybu, vidění nového, jež vítězí v konfliktu se starým, a tudíž i pravdivé vidění historické perspektivy lidské společnosti. To je to, co chtěj nechtěj přivádí každého čestného umělce do řad dělnického revolučního hnutí, *neboť jenom z těchto pozic je možno vidět život společnosti pravdivě. To je to, co nazýváme komunistickou stranickostí, která je zároveň svrchovaně objektivní ve svých soudech.*

O tom, jak subjektivismus oslabuje umělecké dílo, říká mnoho zajímavého soudruh Mao Ce-tung, když hovoří o tom, jak mnozí spisovatelé líčí často ve svých dílech jenom bytosti mentálně spřízněné, jak lidé, kteří přijali celé své vzdělání a svou ideologii z buržoazního prostředí, rozumí a dovedou zobrazit zase jen psychologii maloburžoazního inteligenta. Takoví spisovatelé se nedovedou opravdu sblížit s dělníky nebo rolníky, nesnaží se je ani poznat, nemají mezi nimi důvěrných přátel, a nedovedou je proto ani zpodobit, a když se o to pokoušejí, mají jejich postavy sice šat člověka pracujícího, šat dělníka či rolníka, ale v těch šatech je zase jen maloburžoazní inteligent. Takové dílo pak pochopitelně nemůže ani najít ohlas mezi širokými lidovými vrstvami čtenářů. Stálo by za to podívat se z tohoto hlediska na naši moderní literaturu, na ta díla, která našla rezonanci v široké lidové čtenářské vrstvě, a ukázalo by se, *že čím je umělec bližší lidu a životu, tím je i umělecky výš.* To je stará myšlenka Nejedlého. Ostatně vezměte knihy Staškovy, Olbrachtovy, Majerové, Jilemnického, Pujmanové, Glazarové, Kratochvíla, K. Nového, ukažme si to na našich nejmladších a potvrdí se vám to. A to neplatí jenom o próze, to platí i o poezii, to dokonce platí svým způsobem i o intimní lyrice.

Kletba subjektivismu, o níž jsem hovořil, se příznačně projevuje v rozkládající se maloburžoazní individualistické psychologii „vnitřního sváru“, jež někteří lidé začínají teoreticky ospravedlňovat jako znak zvláštní hlubokomyslnosti, jako pravý zdroj moderní poezie. Přitom v životním pocitu milionů pracujících lidí, v jejich historickém činorodém optimismu,

který pramení ze socialistického přesvědčení a z družného vědomí tvůrčí mohutnosti socialistického společenství, spatřují jen jakési konvenční vzrušení ne dost přemýšlivých, ne dost hlubokých lidských bytostí.

Tito nad lidem stojící aristokratičtí skeptikové se však budou velmi červenat, až za nějaký čas (a ne dlouhý, protože soudobé dějiny se pohybují závratnou rychlostí) budou bilancovat svou činnost a uvažovat o tom, nakolik jejich hořekování ve chvílích největšího dějinného zápasu o vítězství socialismu a míru mezi národy přispělo k tomu, aby se lidé na světě stali šťastnějšími. Pak sami poznají, že ten jejich „vnitřní svár“ je vlastně typickou vnitřní rozpolceností lidí, o nichž řekl Marx, že jsou jako Proudhon složeni z „einerseits“ a „andererseits“, že to je rozpor historicky velmi pomíjivé povahy, „*svár maloburžoazního nitra*“. Snaha glorifikovat tento svár znamená teoreticky ospravedlňovat maloburžoazní skepsi, morbidnost a rozklad. Je to jedna z tendencí, která velmi poškozují novou literaturu nejen v ideovém smyslu, ale která snižuje i její uměleckou úroveň.

Tito teoretikové by si měli uvědomit, že strana nikdy nepřipustí, aby například vlivem uměleckého působení byla podrývána víra v uskutečnitelnost socialistických cílů, přesvědčení o pravém smyslu velkých revolučních proměn, aby byly šířeny nihilistické nálady a duch maloburžoazní subjektivistické skepsy a deprese.

A tu se vynořuje otázka, jak se osvobodit z tohoto subjektivistického prokletí, o jehož historickém významu ve vývoji umění se tak moudře vyslovil už starý Goethe? Bylo by samozřejmě velkým omylem, kdybychom jako lék proti tomu chtěli dogmaticky předepisovat jenom prostředky knižního poznání.

„Nejenom teoreticky, ale i na velké životní zkušenosti,“ řekl na XXI. sjezdu soudruh Chruščov, „jsme si osvojili hlubokou pravdu vědeckého komunismu, že ve změně podmínek života a názorů lidí rozhodující úlohu hraje revoluční praxe. Nejlepší školou výchovy, nejpřísnějším učitelem je život, naše sovětská skutečnost. Pouze knižní a od praxe odtržená znalost komunistických zásad není k ničemu.“

Pročítáme-li materiály XXI. sjezdu, které se vztahují k těmto otázkám, vidíme, že všechny jsou neseny jednou základní myšlenkou, zdůrazňující, že kultura, že literatura a umění mohou splnit své velké přetvářející společenské poslání jen tehdy, stojí-li na jasných ideových marxisticko-leninských pozicích, jsou-li spjaty se životem lidu a s politikou komunistické strany. Spisovatel, jak o tom hovořil na XXI. sjezdu soudruh Suslov, získá jen tehdy velkou uměleckou sílu, když se aktivně zúčastní života svého lidu, budování nejspravedlivějšího, nejhumánnějšího zřízení – komunismu.

Proto — ven z ovzduší věčně sterilních intelektuálských diskusí, směrem k životu, k aktivní účasti na něm!

Lenin krásně říká, že „*pro toho, kdo se jen dívá, vypadá všechno jinak než ve skutečnosti*“. Všecky naše teoretické poznatky by neměly žádnou cenu, kdyby se s prudkou emocionálností nespojovaly s praxí a neodpovídaly tak na otázky, které nám klade aktivně prožívaný živý život naší společnosti. Jsem hluboce přesvědčen, že dnes, po právě uplynulých létech kritického zamyšlení, dozrává chvíle k tomu, abychom ve vzájemné solidaritě, v solidaritě s naším lidem pracujícím na dovršení socialistické výstavby, s vroucími vztahy k naší komunistické straně nastoupili cestu nového, bojovně humanistického a socialistického umění.

Prožili jsme období, které je historicky zarámováno dvěma světodějnými událostmi XX. a XXI. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. Dnes už vidíme jasně pravý jejich historický smysl. Smysl XX. sjezdu nebyl, jak si to někteří lidé vykládali, v ustupování před ideologií Západu a v poklonkování před jeho civilizací a kulturou, nýbrž právě naopak, v ofenzivním nástupu, umožňujícím, aby ideje komunismu zvítězily nejen u nás, ale i v celém kapitalistickém světě. XXI. sjezd plně potvrdil správnost linie XX. sjezdu; bez XX. sjezdu by nemohlo být XXI. sjezdu, který tím, že v jasných, realizovatelných cílech otevírá před všemi socialistickými zeměmi výhled blízké komunistické budoucnosti, otevírá zároveň s tím i perspektivy vítězství nad kapitalismem ve světovém měřítku.

Úkoly naší socialistické výstavby, usnesení našeho XI. sjezdu, vytčujícího cíl dovršení socialismu u nás, to všechno je jediná organická součást tohoto grandiózního světodějného pohybu lidské společnosti. Ty dva velké historické mezníky, XX. a XXI. sjezd KSSS, mezi nimiž se konal náš XI. sjezd, ukazují jeho usnesení ve světle, které právem zvyšuje hrdost naší strany i nad mezinárodní úlohou, kterou v celém tom historickém procesu sehrála a kterou náš sjezd za široké účasti zástupců světového revolučního hnutí tak velkolepě vyjádřil.

A v tomto velikém historickém zápase, v heroickém úsilí o nikdy netušené rozhojnění statků a bohatství společnosti a tím i každého jejího člena, v neúnavném boji o zachování trvalého míru mezi národy, v ušlechtilém úsilí naší strany o výchovu a převýchovu lidí, v tom všem mezi ostatními socialistickými národy se náš lid podílí čestným, vynikajícím způsobem. V tomto zápase nesmí ani naše literatura zůstat pozadu.

(1959)